

Vana kirjakeele feminiinsest *ik*-sufiksist murdesõnastike peeglis

LOVIISA MÄND, SZILÁRD TIBOR TÓTH

Artiklis püüame vastata küsimusele, kas kirjanduses seni valdavalt lõunaeesti sufiksina käsitletud deminutiivset päritolu feminiinse tähendusega *ik*-sufiksile leidub vas-teid eesti keelealal laiemalt. Küsimusel on aeg-ajalt peatunud alates 1920. aastatest (Mägiste 1928–1929; Saareste 1929, 1959; Ross 1996; Pajusalu 2000: 155; Tóth 2001, 2002, 2018, 2019; Mänd, Tóth 2024). Tänapäeval kättesaadavad murdekorpuse ja -sõnastike andmed võivad heita uut valgust sufiksi levikule ja kasutusele. Anname esmalt ülevaate feminiinse *ik*-sufiksi senisest uurimisseisust eesti keeleteaduses, toetudes põhiliselt Julius Mägiste töödele ning vana kirjakeele allikatele. Teiseks kirjel-dame feminiinse *ik*-sufiksi levikut eesti murretes. Murdematerjali moodustavad 12 feminiinset *ik*-tuletist kõigist suurematest murderühmadest, näited ja nende sele-tused pärinevad Eesti Keele Instituudi murdesõnastikest VMS, EMS, MUL, IMS, VVMS ja „Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust” (Saareste 1958, 1959, 1963). Põhjapoolseteks murreteks loeme südaeesti murderühma (saarte-, lääne-, kesk- ja idamurre) ja kirderanniku murderühma (rannamurre ja kirdemurre), lõunaeesti murreteks Mulgi, Tartu ja Võru (sh Seto) murret. Lähtume õpikus „Eesti murded ja kohanimed” (Pajusalu jt 2020) esitatud murdejaotusest.

1. Feminiinne *ik*-sufiks vana kirjakeele uurimustes

1.1. Terminoloogiline virvarr diakroonias: lõpp, tunnus, su(f)fiks või motsioon

Feminiinse *ik*-sufiksi käsitlemisel on sajandi jooksul kujunenud välja terminoloogi-line mitmekesisus, et mitte öelda virvarr. Kuna eri terminid on olnud kasutuses keele-teaduse terminivara arengu eri etappidel, on ka feminiinset *ik*-sufiksist ajaloo vältel nimetatud mitut moodi. Mägiste (1928–1929) on rääkinud *nais-sugu tuletuslõpust*,¹ mida tänapäevases keelekirjelduses ei saa kasutada tuletusliite tähistajana, sest termin *lõpp* on nüüdseks hakanud märkima käände- ja pöördelõppe. Sellega paralleelselt kasutab Mägiste puhuti terminit *feminiinsuffiks* (Mägiste 1928–1929: 26, 31, 32, 37). Andrus Saarestelt leiame terminid *feminiinne lõpptunnus* (Saareste 1929: 97), *femi-niinsust märkiv tunnus* (Saareste 1929: 99) ja *feminiinne suffiks* (Saareste 1929: 97). Esimest tuleb ette ka Mägiste ühes hilisemas kirjutises muude naissootuletiste kohta (Mägiste 1930). Tänapäeva keeleteaduse terminoloogias on uue lekseemi moodus-tamisel sõnatüvele liituv morfeem *sufiks* ehk *järelliide* (Kasik 2015: 79). Naissugu

¹ Siin ja edaspidi artikli autorite esiletõst.

markeeriva tuletise kohta käibivad terminid *naissootuletis* ja *feminiintuletis* (Kasik 2015: 243), vastavat tuletusliidet saab niisiis nimetada *naissooliiteks* või *feminiin-sufiksiks*. Vastassugupoole väljendamist sõnamoodustuse abil on eesti keeles tähistatud ka sõnaga *motsioon* – Szilárd Tóthi (2018) uudistermin, mida ta on kasutanud *ik*-sufiksiga tuletatud naissoo tähistavate lekseemide kirjeldamisel. *Motsioon* on eesti vaste sünonüümsetele saksakeelsetele terminitele *Motion* ja *Movierung*, mida on saksa keeleteaduses kasutatud üldiselt vastassoo (vt Conrad 1975) või kitsamalt naissoo markerimise kohta sõnamoodustuse abil (vt Bußmann 1990). Selguse huvides kirjeldame selles artiklis motsiooni mõistet eesti keeleteaduses väljakujunenud sõnatuletuse mõistestiku kaudu, kasutades naissoo tähistava elemendi kohta terminit *feminiinne ik-sufiks*.

1.2. Senine uurimisseis

Teatavasti ei ole naissoo markerimine algselt läänemeresoome keeltele omane (Mägiste 1928–1929: 22; Ross 1996: 103) ning arvatakse, et läänemeresoome keeltes siiski leiduvad feminiinsed tuletusliidet on neisse tekkinud muude keelte mõjul (Ross 1996: 103). Tänapäeva eesti keeles on kaks feminiinsufiksit, stiililt neutraalsed *-tar* ja *-nna* (EG: 373). Kunagi tähistati aga eesti keeles naissoo deminutiivsufiksiga *-ik*, mis on nüüdseks feminiinse funktsiooni kaotanuna sooneutraliseerunud.² Eesti *ik*-sufiksi eellase **(i)kkoj* feminiinne funktsioon arvatakse ulatuvat tagasi läänemeresoome algkeelde, sest sellel on paralleele paljudes teisteski läänemeresoome keeltes (Mägiste 1928–1929: 25, 38; Saareste 1929: 99; Laanest 1975: 145, 1982: 222–223). Sufiksit on kasutatud eelkõige naissoost rahvaliikmete nimetustes, nagu *rootsik* 'naissoost rootslane', *venik* 'naissoost venelane', soome kagumurde *venakk(o)* 'naissoost venelane', vadja *virakko* 'eesti naine' jne.³ Selliseid naissoost rahvaliikmete nimetusi on mõnes vanemas eesti keele kirjelduses (Hornung 1693; Hupel 1818) iseloomustatud kui pejoratiivse varjundiga sõnu: „Saksik ein teutsch Weib / Rootsik ein Schwedisch Weib per contemptum dicuntur” ('saksik on saksa naine / rootsik on rootsi naine, öeldakse põlgusega') (Hornung 1693: 10); August Wilhelm Hupelil (1818: 210) on *rootsiku* seletuseks „schwedische Weibsperson, eine halbdeutsche od. gemeine Person in deutschen Kleidern” ('rootsi naine, poolsakslanna või lihtinimene saksa riietes'). Niisiis, sooliselt markerituna on rahvanimetust kasutatud pragmaatilise halvustuse väljendamiseks. Salomo Heinrich Vestringi XVIII sajandi teisel ja kolmandal aastakümnel koostatud sõnaraamatus on antud *saksiku* seletuseks juba tänapäeva pejoratiivne, feminiinse komponendi kaotanud tähendus, *sks Ein halbteutscher* (Vestring 1998: 214). Mägiste esitab andmeid feminiinse *ik*-sufiksi

² Olgugi et feminiinset *ik*-sufiksit on kirjeldanud mitu eri allikat (Gutsclaff 1648; Göseken 1660; Hornung 1693; Hupel 1818), on selle tõelisust kahtluse alla seatud: Hella Keem (1998: 324–325) on nimetanud *ik*-sufiksiga tuletatud, naisisikuid tähistavaid lekseeme Johannes Gutsclaffi omaloominguks; see väide on aga nüüdseks ümber lükatud (Tóth 2001: 251–252, 2018: 279, 2019: 81). Keemaga näib aga nõustuvat Jüri Viikberg (2020: 211), kes väidab samuti, et mees- ja naissoo eristamine rahvanimedes sai alguse Gutsclaffi grammatikast.

³ Heinrich Göseken (1660: 25) mainib sufiksit ekslikult kujul *-lik* (Mägiste 1928–1929: 23).

kasutusest ka laiemas tähenduses: *hõimik* 'naissoost hõimlane', *kaasik* '(naissoost) pulmalaulik', *noorik* 'äsjä abiellunud naine'; Lauri Kettusel ja Lauri Postil (1932: 64, 66) on esitatud vadjä sõnad *pantavikko* 'abiellumisealine tütarlaps', *nuorikko* 'mõrsjä' ja *vietävikko* 'mõrsjä'. Mägiste (1928–1929: 26) on täheldanud – ja sama paistab välja ka vadjä näidetest –, et „kõikjal see **(i)kkoj* tuletis tähistab noort naist”. *Noorik* ongi muide meie teada ainus tänapäevani kirjakeeles säilinud feminiinne *ik*-tuletis. Lisaks *noorikule* esineb tänapäeva keeles feminiinse *ik*-sufiksi rudiment lehmanimedes, nagu Mägistele (1928–1929: 27) viidates on maininud ka Kristiina Ross (1996: 104), Paula Palmeos (1955), Szilárd Tóth (2018: 251) jt. Ka Ferdinand Johann Wiedemann on täheldanud, et *ik*-sufiks esineb eelkõige lehmanimedes, samas kui härgade puhul kasutatakse ainult adjektiivi või adjektiivi koos deminutiivsufiksiga *-u* (*mustik* 'Schwarze [must (lehm)]' ↔ *must*, *mustu* 'Schwartzter [must (härg)]') (Wiedemann 2011: 181). Siinkohal väärib märkimist, et deminutiivse *ik*-sufiksi kasutus ei ole piirdunud üksnes naisisikute nimetuste ja lehmanimedega, vaid levinud ka üldisemalt: Wiedemannil (1875: 177) on sõna *utik* tähenduses 'Mutterlamm [emalammas]', samas kui deminutiivliitega *-ke(ne)* moodustatud sõna *utukene* tähendab 'kleines Schaf [lambakene]'. Tänapäevaks on *ik*-sufiksi feminiinne tähendus hääbunud, kui jätame kõrvale rudimendina esineva sõna *noorik* ja lehmanimed, mis on endiselt sagedased (Faster, Saar 2021: 21).

Feminiinse tähenduse taandumise põhjus võib olla tähenduse üldine kalduvus muutuda konkreetsemast abstraktsemaks või sufiksi lai polüseemsus (vt Saareste 1929: 99) – või saab selle, nagu on märkinud Ross (1996: 104), panna läänemere-soome keelte loomuliku vastupanu arvele soo kui grammatilise kategooria omaksvõtmisele. *ik*-sufiksi feminiinse tähenduse kadu on seostatud ka lõunaeeesti (kirja)keele taandumisega põhjaeeesti keele ees (vt Tóth 2018: 263–264). See oletus rajaneb arvamusel, et *ik*-sufiksi feminiinne tähendus on olnud eeskätt lõunaeeesti keele eripära:

Pääle sõnade *rootsik*, *saksik* ja *hõimik* muud esitetud kõik on Gutsloff'il (tema järgi ka Göseken'il) ja Wiedemann'il lõunaeestilised. Feminiinse *ik*-sufiksi kunagist populaarsust lõunaeeestis tõestavad omalt poolt ka selle rudimendid Lutsi murdest (O. Kalas, Lutsi maarahvas lk. 30): *Vinik*, *-gi* ~ *-gu* 'Vene naisterahvas', (lk. 31) *Lätik* 'Läti naisterahvas'. (Mägiste 1928–1929: 24)

Ometi on feminiinse *ik*-sufiksi jälgi võimalik leida mitmest murdest üle Eesti. Lekseemi *noorik* esinemise kohta nii põhja- kui ka lõunaeeesti murretes on andmeid esitanud juba Mägiste (1928–1929: 26), kellel on näiteid Vaivarast, Kuusalust, Jäma-jast, Torist, Maarja-Magdaleenast, Järva-Madiselt, Tormast (Avinurmest), Kodaverest, Põlvast, Tarvastust, Vastseliinast, Lutsi ja Kraasna maarahvalt. Niisiis ei esine see ainult lõunaeeesti murdeis, vaid ka kirderanniku- (Vaivara, Kuusalu), ida- (Kodaveres), saarte (Jämaja) ja läänemurde aladel (Tori).

Järgmises peatükis demonstreerime mõne murdenäitega, et *ik*-sufiks on tööpoolest olnud levinud laiemalt kui ainult lõunaeeesti murretes, hõlmates peaaegu kogu eesti keeleala. Kirjeldame ka feminiinsete *ik*-tuletiste tähendust ning näitame, et tihtilugu kaasneb neis naise tähendusega pejoratiivne tähendus.

2. Feminiinne *ik*-sufiks eesti murretes

Naise ja eriti tüdruku tähistamine deminutiiviga on harilik keelteülene nähtus – ka näiteks inglise sõna *girl* 'tüdruk' on ajalooline germaani *l*-deminutiiv (vt Jurafsky 1996: 546). Paljudes eesti murretes võib kohata sõna *tüdruk*, mis on deminutiiv sõnast *tütar* (vt Rätsep 2009: 30). Eesti keeles on ebaselge päritoluga sõna *tütt* 'väike laps', mis arvatakse olevat kas rootsi rööplaen (< rootsi *titt* 'rinnanibu') (Saareste 1959: 430) või samatüveline sõnaga *tiitar* (ETY). Kui otsustada teise variandi kasuks, siis võiks rahvaetümoloogia vaatepunktist oletada, et sõnu *tiitar* ja *tüdruk* võidi tajuda loomulike feminiinsete tuletistena (*-tar*, *-ik*), ning feminiinseks tuletusliiteks peetud tunnuse eemaldamisel saadi sooneutraalne väikest last tähistav *tütt*. Eesti murretes on vähemalt üks sellise malli (neutraalne last tähistav sõna + *ik*-sufiks) järgi tuletatud sõna, ***latsik*** – tegemist on deminutiiviga lõunaeesti sõnast *lats* 'laps' (läänemeresoome oletatav algtüvi **laptse*, mis põhjapoolsetes murretes muganes kujule *laps* ja lõunapoolsetes kujule *lats* (vt Ariste 1955). Sõna *latsik* tähendab Nõo ja Põlva kihelkonnas väikest, alles lapseas tüdrukut (VMS).

Nagu mainib juba Wiedemann, moodustatakse *ik*-sufiksiga sageli „substantiive, mis tähistavad elus või elutuid objekte, millel on mingi seos sellega, mida tähistab tüvisõna” (Wiedemann 2011: 179).⁴ See on sõnastatud peaaegu täpselt samamoodi nagu 120 aastat hiljem Daniel Jurafsky (1996) deminutiivitähenduste mudeli üks deminutiivitähendusi *related to* (Jurafsky 1996: 553, 556; eesti deminutiivide kohta vt Kehayov, Blokland (2007) 'x-ga seotud' ja Mänd (2024) 'seotus alusmõistega'). See tähendab, et tuletisel on tähenduslik seos alusmõistega, mille tähendus on sageli abstraktne ja mida tähistavale sõnale tuletusliite lisamine muudab selle konkreetse objekti või elusolendi tähistajaks, nt *märjuke* < *märg*, *vanake* < *vana*, *armuke* < *arm* (Mänd 2024: 165). Nii on Võru murdes öeldud tüdruku kohta ***välgik*** (VMS), mis võib olla lapsele omase karme liikumisviisi tõttu tuletatud tüvest *väle/välk*. Rannust (VMS) ja Vigalast (Saareste 1963: 193) on andmeid sõna ***väätsik*** kasutamisest tütarlapse kohta – tuletusalus on ebaselge, võimalik, et seotud sõnaga *väike*. Pruudi või vastabiellunud noore naise kohta on öeldud pea kõikjal üle Eesti ***noorik*** – tuletusaluseks omadussõna *noor* – ja see on, nagu öeldud, ainuke tänapäeva eesti kirjakeeles kasutatav feminiinne *ik*-tuletis. Kirderannikumurdes, Võru murdes (VVMS) ning mõnes ida- ja keskmurde murrakus (IMS, EMS) on pruudi ema saatja või pruutneitsi kohta öeldud ***kaasik***, võru *kaasigõ*⁵ (vt ka Mägiste 1928–1929: 23; Wiedemann 1973: 680). Tuletustüvi *kaas*- viitab siin naisele, kes on kaasas (ETY).

Kuigi sama kehtib ka meest tähistavate deminutiivtuletiste kohta – nt *mehike*, *vennike* jne (Kehayov, Blokland 2007: 111) –, kaasneb naist tähistava deminutiiviga sageli halvustus, mis on maailma keeltes võrdlemisi levinud tendents (vt Jurafsky 1996: 545, 548; Lamb 2002: 124). Feminiinsuse ja pejoratiivsuse põimumist *ik*-tuletistes on maininud juba Johann Hornung (1693: 10), Hupel (1818: 210) jt.

⁴ Saksakeelset originaali on tsiteeritud uuemal ajalgi (Tóth 2018: 261), aga toome selle siinkohal uuesti ära: „Besonders häufig sind [...] mit *-ik* gebildete Substantive, welche belebte oder unbelebte Gegenstände bezeichnen, die zu dem mit dem Stammworte Bezeichneten in irgend einer Beziehung stehen und daher nach diesem benannt werden” (Wiedemann 1875: 168).

Nii on ka paljud siin kirjeldatavad feminiinsed *ik*-tuletised halvustava lisa- või põhitähendusega. Pejoratiivsed väljendid on enamasti tuletatud juba pejoratiivsest tüvest või mõnd (halba) iseloomuomadust tähistava omadussõna tüvest. Selliseid tuletisi kasutatakse kerglaste või kombelõtvade, küsitava moraaliga tüdrukute kohta. Kerglast, alpi tüdrukut on Mulgi murdes nimetatud sõnaga *edvik*, mis on tuletatud sõnast *edev* 'edev' (MUL). Lõtvade kommetega tütarlapse kohta on öeldud *kepsik*. Omadussõna *kepsik* on sooneutraalne ja tähendab 'kerglast', tuletisena sõnast *keps* 'jalg' (Saareste 1958: 713) – vrd *kepsama*, *kepsutama*, *kepslema* –, kuid kirderanniku-murdes ning mitmes kesk- ja idamurde murrakus tähistab *kepsik* konkreetsemalt kerglast, kergemeelset, litsakat tüdrukut (IMS, EMS): Lüg *Ise nuor tütrik aga kepsik, tõmmab naisemehega* 'ise noor tüdruk, aga tõmbab naisemehega (ringi)'; Kad *Enne vanast üldi kepsik, nüüd muidu lapsega tüdruk* 'Vanasti öeldi kepsik, nüüd aga lapsega tüdruk' (EMS). *Kepsikuks* nimetatakse ka indlevat lehma: VNg *niisuke juaksija ja kepsik sie lehm* 'selline tormlev ja innal see lehm' (EMS). Otseselt kõlvatutele elukommetele viitavast sõnast on tuletatud nimetus *pordik* – tuletis tüvest *pordu*-, mis osutab liiderlikkusele (Vare 1981, 2012: 260). *Pordik* tähendab – peamiselt lääne-, Mulgi ja Võru murdes – raisus, liiderlikku naisterahvast, vallasema: *vanast pordiku panti äbüpenki* 'vanasti pandi liiderlikud naised häbipinki' (EMS). Ilmselt läti laenust *lupata*, *lupats* 'kalts, räbal' (LVET) on tuletatud Saareste nimetatud *lupsik*, Karksis kasutatav „halvustav nimetus naise kohta” (Saareste 1959: 1111). Mulgi sõnaraamat aga annab *lupsiku* seletuseks 'kobakäpp', ilma märketa naissoole: *sa olet üüts lupsik, ei ole siust kunnigil asja* 'sa oled üks kobakäpp, ei ole sinust kuskil asja' (MUL).

Seni kirjeldatud nimetuste ühine joon on, et neis lisab *ik*-sufiks sooneutraalsele tuletusalusele (*edev*, *pordu*- jne) feminiinse tähenduse (*edvik* 'edev naine', *pordik* 'liiderlik naine'). Naiste kohta leidub aga ka halvustavaid *ik*-tuletisi, mille tüveks on juba naissugu tähistav sõna ja mille puhul ei saa seega olla kindel, et *ik*-sufiks lisab naissoo tähenduse. *ik*-sufiks on väga polüseemne, ainuüksi nimisõnaliitena on sel vähemalt kuus eri tähendust (EG: 301–302). Neil juhtudel ei saa aga rääkida motsioonist ehk naissoo markeerimisest tuletusliitega, vaid pigem semantilisest reduplikatsioonist, kus sufiks kordab tüves väljendatud tähendust. Sellised tuletised on näiteks *lehmik*, *naisik* ja *hatik*. *Lehmik* (alussõna *lehm* 'emane veis') on halvustav nimetus poisse taga ajava tüdruku kohta. Seda sõna kasutatakse mitmes ida- (IMS) ja Tartu murde murrakus (EMS): Kod *mõnd tüdrukud ja naiss ütleväd lehmik, kes poissi taga ajab* 'mõne tüdruku ja naise kohta öeldakse lehmik, kes poissi taga ajab' (EMS). *Naisik* (alussõna *naine*) on vana kirderannikumurde ja põhjapoolse keskmurde sõna vallasema kohta: Lüg *naisik ei ole tütrik ega naine* 'naisik ei ole tüdruk ega naine'; VNg *meie külas puoled tüdrukud juba naisikud* 'meie külas on pooled tüdrukud juba lapsega' (EMS). Võru murdes on veel juba halvustavast ja feminiinsest sõnast *hatt* 'emane koer, libu' tuletatud (lapsega) liiderliku tüdruku nimetus *hatik*: Lut *tütrik um hatik* [---], *kua pidä pällo poissõ* 'Tüdruk on hatik [---], kes peab palju poisse' (EMS).

Järeldusi

Kuivõrd analüüsitud *ik*-tuletised jagunevad päritolult lõuna- ja muude murrete vahel peaaegu võrdselt, võib väita, et *ik*-sufiksiga on moodustatud feminiinseid tuletisi pea kõikjal üle Eesti. Kogutud sõnadest kuulub – meile kättesaadavate andmete põhjal – põhjapoolsetesse murretesse kaks sõna (*kepsik* ja *naisik*), nii põhja- kui ka lõunamurretesse viis sõna (*lehmik*, *väitsik*, *pordik*, *noorik* ja *kaasik*) ja ainult lõunamurretesse viis sõna (*latsik*, *välgik*, *edvik*, *hupsik* ja *hatik*). See toetab Mägiste (1928–1929: 26) oletust, et feminiinne *ik*-sufiks võis olla kasutuses kogu eesti keelealal, mitte ainult lõunaeesti murretes (Mänd, Tóth 2024). Siinseid murdeandmeid arvesse võttes jääb siiski mulje, et feminiinse *ik*-sufiksi kasutus on rohkem levinud lõunamurretes. Kuivõrd ainult põhjapoolseid murdeid esindab kaks sõna, nii põhja- kui ka lõunamurdeid viis ja ainult lõunaeesti murdeid samuti viis sõna, paistab olevat senisel arusaamal feminiinse *ik*-sufiksi kui lõunaeesti nähtuse kohta teatud tõepõhi all.

Feminiinne *ik*-sufiks ei ole kindlasti Gutsloffi, XVII sajandi pastorist keelemehe omalooming, nagu jääb mulje Hella Keema (1998: 324–325) postuumselt ilmunud artiklist. Ei ole midagi uut päikese all – meie väite on Keemgi oma artiklis sellesama kaheldava väite kõrval sõnastanud nii: „Tegelikult näikse juba tollalgi *ik*-liide olnuvat murretes üsna laialdaselt levinud.”

Enam kui pooltes käsitletud tuletistes on feminiinsus põimunud pejoratiivsussega, mis tähendab, et pejoratiivsus on olnud feminiinsete *ik*-tuletiste sage tähenduskomponent. See langeb kokku Hupeli ja Hornungi tähelepanekuga feminiinsete *ik*-tuletiste kui stiililt halvustavate sõnade kohta ja sobitub ka keelteülese mustriga. Selles valguses on mõistetav, et tugevasti saksapärasust taotlevaid ja peenutsevaid eestlasi on nimetatud just *ik*-sufiksi abil moodustatud sõnaga (*saksik*) ja et sufiks on oma produktiivsuse säilitanud nimelt lehmanimesdes (lehmadega on eesti kultuuri-ruumis harilikult seotud negatiivsed konnotatsioonid).

Nagu ülalöeldugi kinnitab, on sõnavara ja sõnamoodustuse kohta järelduste tegemiseks mõttekas holistiliselt kõrvutada vana kirjakeele allikate teavet eesti dialektoлогия ja läänemeresoome keeleteaduse andmetega.

MURRAKUTE LÜHENDID

Kadrina; **Kodavere**; **Lutsi**; **Lüganuse**; **VNg** = Viru-Nigula.

VEEBIVARAD

EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–VI. <https://www.eki.ee/dict/ems/>

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ety/>

IMS = Idamurde sõnastik. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ida/>

LVET = Läti-eesti sõnaraamat. <https://arhiiv.eki.ee/dict/lv-et/lv-et.html>

MUL = Mulgi sõnaraamat I–II. <https://arhiiv.eki.ee/dict/mulgisuur/>

VMS = Väike murdesõnastik I–II. <http://www.eki.ee/dict/vms/>

VVMS = Vanapärase Võru murde sõnaraamat.

https://arhiiv.eki.ee/dict/Voru_murde_sonaraamat.pdf

KIRJANDUS

- Ariste, Paul 1955.** Miks on lõuna-eesti murdes *lapse* asemel *lats*? – Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, kd 4, nr 2, lk 317–320.
- Bußmann, Hadumod 1990.** Lexikon der Sprachwissenschaft. (Kröners Taschenausgabe 452.) 2., täiendatud tr. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Conrad, Rudi 1975.** Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- EG = Helle Metslang, Mati Ereht, Külli Habicht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Pire Teras, Annika Viht, Eva Liina Asu, Liina Lindström, Pärtel Lippus, Renate Pajusalu, Helen Plado, Andriela Rääbis, Ann Veismann, Eesti grammatika. Foneetika ja fonoloogia, sõnamuutmine, sõnamoodustus, süntaks, suuline eesti keel. Toim H. Metslang, Ellen Niit, R. Kasik, K. Habicht, A. Rääbis. [Tartu]: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023.**
- Faster, Mariko; Saar, Hipp 2021.** Eestlaste loomanimedest minevikus ja tänapäeval. – Oma Keel, nr 1, lk 17–25.
- Gustlaff 1648 =** Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Judicia tentandi et experiendi causâ in lucem editæ à Johanne Gustlaff/ Pastore zu Vrbs. Dorpati Livonorum Excudebat Johannes Vogel/ Acad. Typogr. Anno MDCXLVIII.
- Gutslaff, Johannes 1998.** Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tlk ja koost Marju Lepajõe. Toim Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache ... Reval [Faksiimileväljaanne: Heinrich Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache. (Fenno-Ugrica 3. Die Estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts 2.) Toim Anna-Liisa Värri Haarmann. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1977.]
- Hornung, Johann 1693.** Grammatica Esthonica, brevi, Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga: Literis Joh. Georg. Wilck. Regii Typographi.
- Hupel, August Wilhelm 1818.** Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Herausgegeben von August Wilhelm Hupel. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Jurafsky, Daniel 1996.** Universal tendencies in the semantics of the diminutive. – Language, kd 72, nr 3, lk 533–578. <https://doi.org/10.2307/416278>
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu I.) Toim Katrin Kern. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Keem, Hella 1998.** Johannes Gutslaffi grammatika eesti keel ja Urvaste murrak. – Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tlk ja koost Marju Lepajõe. Toim Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool, lk 317–332.

- Kehayov, Petar; Blokland, Rogier 2007.** Mittesufiksaalne deminutiivituletus eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52 (2006). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 87–124.
- Kettunen, Lauri; Posti, Lauri 1932.** Näytteitä vatjan kielestä. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 63.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Laanest, Arvo 1975.** Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Laanest, Arvo 1982.** Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Tlk Hans-Hermann Bartens. Hamburg: Buske.
- Lamb, Rike 2002.** Die Bedeutungsentwicklungen der Frauenbezeichnungen *nainen, tyttö, neiti, emäntä, rouva* und *vaimo*. – Finnisch-Ugrische Mitteilungen, kd 24/25 (2000/2001), lk 99–126.
- Mägiste, Julius 1928–1929.** Nais-sugu tuletuslõpu järgi läänemeresoome keelis. – Keele- kultuur. I kd. Toim Johannes Aavik, Oskar Loooris, J. Mägiste. Tartu: Tartu Keele- uuendusühing, lk 22–39.
- Mägiste, Julius 1930.** Eesti sõna *äiätär* ja feminiinsed lõpptunnused. – Eesti Keel, nr 1–2, lk 31–33.
- Mänd, Loviisa 2024.** Deminutiivsete nimi- ja omadussõnade tähendused eesti ilukirjandus- tekstides. – Emakeele Seltsi aastaraamat 69 (2023). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 155–177. <https://doi.org/10.3176/esa69.07>
- Mänd, Loviisa; Tóth, Szilárd Tibor 2024.** Läänemeresoome feminiinest *ik*-sufiksist eesti kee- les. – XX muutuva keele päev 22. novembril 2024 Tartu Ülikoolis. [Tartu: Tartu Ülikool], lk 41.
- Pajusalu, Karl 2000.** Eesti keele kujunemisejärgud ja sotsioperioodid. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 153–160.
- Pajusalu, Karl; Hennoste, Tiit; Niit, Ellen; Päll, Peeter; Viikberg, Jüri 2020.** Eesti murded ja kohanimed. 3., kohendatud ja täiendatud tr. Toim T. Hennoste. Tartu: EKSA.
- Palmeos, Paula 1955.** Eesti koduloomade nimedest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 1 (1954). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 97–117.
- Ross, Kristiina 1996.** Naine eesti keele grammatikas. – Vikerkaar, nr 11–12, lk 102–106.
- Rätsep, Huno 2009.** Mul kogu küla sugulasi täis: sugulussõnadest ja nende päritolust. – Oma Keel, nr 1, lk 21–33.
- Saareste, A[ndrus] 1929.** Ühe feminiinse lõpptunnuse kujunemisest eestis. – Eesti Keel, nr 5–6, lk 97–100.
- Saareste, Andrus 1958.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne: avec un index pourvu des traductions en français. I kd. Stockholm: Vaba Eesti.
- Saareste, Andrus 1959.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne: avec un index pourvu des traductions en français. II kd. Stockholm: Vaba Eesti.
- Saareste, Andrus 1963.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne: avec un index pourvu des traductions en français. IV kd. Stockholm: Vaba Eesti.

- Tóth, Szilárd 2001.** Lisandusi Johannes Gutsلاffi grammatika ning piiblitólke keele ja kirja-viisi kohta. – Emakeele Seltsi aastaraamat 46 (2000). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 242–259.
- Tóth, Szilárd 2002.** Nochmal zur Frage der Motionsfeminina im alten Südestnischen. – Vana kirjakeele päevad 14.–15. novembril 2002. Ettekannete teesid. Tartu: Tartu Ülikool, lk 35–39.
- Tóth, Szilárd 2018.** Sprachgeschichtliche und -typologische Fragen der Movierung unter besonderer Berücksichtigung des alten Südestnischen. – *Philologia Estonica Tallinnensis* 3, lk 235–280.
- Tóth, Szilárd Tibor 2019.** Tartu kirjakeele raamid Johannes Gutsلاffi grammatikast (1648) „Kodolaste raamatuni” (1913). (Humanitaarteaduste dissertatsioonid. Tallinn University. Dissertations on humanities 52.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Vare, Silvi 1981.** Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. (*Ars grammatica*.) Tallinn: Valgus.
- Vare, Silvi 2012.** Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. II kd, N–Ü. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998.** *Lexicon Esthónico Germanicum*. Eesti-saksa sõnaraamat. Toim Ellen Kaldjärv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viikberg, Jüri 2020.** Rootsi ja rootslased eesti keeles ning mees. – *Där Östersjön är Västersjön*. Seal, kus Läänemeri on Idameri. Festschrift till Virve och Raimo Raag. Pühendusteos Virve ja Raimo Raagile. Toim Rogier Blokland, Riitta-Liisa Valijärvi. Uppsala: Uppsala universitet, lk 207–216.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875.** *Grammatik der estnischen Sprache*. St.-Petersbourg: Académie Impériale des sciences.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973.** Eesti-saksa sõnaraamat. 4., muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011.** Eesti keele grammatika. Tlk Heli Laanekask, toim Ellen Niit. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

Loviisa Mänd (snd 1995), Tallinna Ülikooli nooremteadur (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), loviisa.mand@tlu.ee

Szilárd Tibor Tóth (snd 1970), PhD, Tartu Ülikooli Narva Kolledži nooremlektor (Raekoja plats 2, 20307 Narva), szilard.toth@ut.ee

The old written Estonian feminine suffix *-ik* and its reflection in dialect dictionaries

Keywords: linguistics, Estonian language, dialects, Proto-Finnic, femininity, diminution, pejoration

This article examines the feminine function of the polysemous Estonian suffix *-ik*. The feminine function of this suffix is documented in numerous sources of old written Estonian and, due to its Proto-Finnic origins (diminutive suffix **(i)kko(i)*), in studies of other Finnic languages. As a marker of feminine gender, the suffix was primarily used in ethnonyms (e.g., *saksik* ‘German woman’), but also appeared in broader contexts, such as *hõimik* ‘female relative’. These derivatives often carried a pejorative connotation, as seen in the following example from Hornung’s grammar: *Saksik ein deutsch Weib / Rootsik ein Schwedisch Weib per contemptum dicuntur* ‘*Saksik* a German woman / *Rootsik* a Swedish woman, said with contempt’. Although the suffix no longer functions as a feminine marker in contemporary Estonian, traces of its earlier usage persist in the word *noorik* (‘newly married woman’ < *noor* ‘young’) and in cow names (*Mustik* < *must* ‘black’).

In Estonian linguistics, the feminine suffix *-ik* has primarily been regarded as a distinctive feature of South Estonian. However, an analysis of 12 examples from the dialect dictionaries of the Institute of the Estonian Language reveals that this suffix was used to mark feminine gender throughout the entire Estonian language area. According to our data, two of the examined words appear exclusively in non-southern dialects: *kepsik* ‘girl with loose morals’ < *keps* ‘leg’, *kepslema* ‘to prance’ and *naisik* ‘immoral woman, mother of an illegitimate child’ < *naine* ‘woman’. Derivatives found in both southern and non-southern dialects are *lehmik* ‘promiscuous girl’ < *lehm* ‘cow’; *väitsik* ‘little girl’; *pordik* ‘immoral woman’ < *pordu-*, a root denoting sexual immorality; *noorik* ‘newly married young woman’ < *noor* ‘young’; and *kaasik* ‘female wedding singer, companion of the bride’ < *kaas-* ‘co-’. Derivatives found exclusively in southern dialects are *latsik* < *lats* ‘child’; *välgik* < *välk*, *väle* ‘swift’; *edvik* ‘flirtatious girl’ < *edev* ‘vain’; *lupsik* ‘disparaging term for a woman’; and *hatik* ‘flirtatious girl’ < *hatt* ‘bitch, female dog’.

It is evident that the use of the suffix *-ik* as a feminine marker is not limited to South Estonian but spans across dialects, suggesting that the suffix was a widespread linguistic feature. Moreover, the frequent association of femininity with pejoration in the analyzed derivatives indicates that pejoration is a recurring feature of the feminine suffix *-ik*.

Loviisa Mänd (b. 1995), Tallinn University, Junior Research Fellow (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), loviisa.mand@tlu.ee

Szilárd Tibor Tóth (b. 1970), PhD, University of Tartu Narva College, Junior Lecturer in Estonian Language (Raekoja plats 2, 20307 Narva), szilard.toth@ut.ee